

moja aineksia kuin rokotusten tarpeellisuudesta käydyssä keskustelussa: jos jokin ongelma ei ole akuutisti näkyvissä, voidaan olettaa, ettei sen olemassaolosta ole koskaan ennenkään ollut todellista näyttöä. Erityisen selkeästi tällainen ajattelu on tullut esiin rokotusvastaisuudessa. Kun kukaan lähipiiriin lapsista ei enää menetä liikuntakykyään poliotartunnan seurauksena eikä kukaan menehdy kurkkumätään, tautien olemassaolo voi rauhassa unohtua. Ajattelun taustalla vaikuttaa käsitys yhteiskunnallisesta evoluutiosta, jonka tuloksena mikään kerran voitettu vitsaus ei voi enää tulla takaisin. Palata ei voi polio eikä kurkkumätä, ei epidemian lailla riehuva sepelvaltimotauti eikä myöskään noiden tautien aikakaudella esiintynyt terveydenhuollon puute tai eriarvoisuus. Puska muistelee Pohjois-Karjala-projektin alkuaikojaa, jolloin ”syRJäseuduilla vallitsi kaamea lääkäripula, ja ih-

misten oli vaikea päästä lääkärin vastaanotolle”. Puskan sanat tuntuvat kumman tutuilta, aivan kuin samasta asiasta olisi puhuttu äskettäin.

Jos yhteiskunnan evoluutio todella johtaa pysyvään muutokseen, terveydenhuollon lisäksi varmoja ja säilyviä ovat myös monet muut länsimaisen yhteiskunnan erityispiirteet. Sekä Pekka Puskan että hänen isänsä elämässä merkittävää on ollut heidän mahdollisuutensa hankkia koulutusta ja ottaa osaa demokraattisen yhteiskunnan toimintaan. Jos Matti-isä olisi joutunut jäämään torpanpojaksi ja pienviljelijäksi, olisi-ko Pekastakaan koskaan tullut lääkäriä? Suomalainen demokratia ja tasa-arvoiseksi tarkoitettu koulutusjärjestelmä otetaan yleensä vastaan itsestäänselvyyksinä, joita mikään ei voi enää horjuttaa. On miellyttävää tuudittautua ajattelemaan, että demokraatiavajetta tai opiskelumahdollisuuksien puutetta

esiintyy vain sellaisissa heikosti kehittyneissä, Pohjois-Euroopan näkökulmasta kaukaisissa yhteiskunnissa, joiden ihmisetkin ovat erilaisia kuin me, jotenkin alkeellisempia.

Jos taas oletus yhteiskunnan evoluutiosta on toiveajattelua, demokraattisen päätöksenteon kaventumista ja opiskelumahdollisuuksien rajoittamista vain varakkaamman väestönosan oikeudeksi voi esiintyä tulevaisuuden Suomessa samalla tavalla kuin menneisyydessäkin. Jos olosuhteet muuttuvat suotuisiksi, säätyjako ja syntyperään perustuva hierarkia palaavat yhtä varmasti kuin polio tai sepelvaltimotauti. Silloin tilanteen korjaamiseen tarvitaan ihmisiä, joissa yhdistyvät Pekka Puskan ominaisuudet: päämäärätietoisuus, ihmissuhdetaidot ja ymmärrys siitä, millaisia toimintakeinoja on käytettävissä juuri sillä hetkellä, siinä kohdassa historiaa.

Ansiokas historiateos ansioeläkkeistä

MIKKO KAUTTO

Matti Hannikainen ja Jussi Vauhkonen ovat saaneet valmiiksi suururakan tehdessään historiateoksen tänä vuonna 50 vuotta täyttävästä yksityisten alojen työeläkejärjestelmästä. Massiivinen yli 500-sivuinen kirja kuvaa työeläkejärjestelmän luomista, laajentumista ja myöhempiä sopeuttamista sekä eri vaiheisiin liittyneitä kamppailuja ja jännitteitä.

Eläketurvan yhteiskunnallisen merkityksen vuoksi kirjaa

voi hyvin lukea eri taustoista käsin. Eläkespesialisti ei tarvitse olla, mutta jonkinlaisia eläketurvan tuntijoita kirjaan tutustuvista taitaa väistämättä tulla. Työeläkejärjestelmän kehittäminen eri aikoina on osa hyvinvointivaltion kehittämistä, Suomen modernisoitumista ja rakennemuutosta sekä sodanjälkeistä poliittista historiaa. Teoksesta selviää, miten eläketurvan kehittäminen on usein ja moninaisesti nivoutunut muu-

Matti Hannikainen & Jussi Vauhkonen
Ansioiden mukaan.
Yksityisalojen työeläkkeiden historia
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1343, 2012

hun päätöksentekoon.

Puolentoista kilon painoista opusta voi joku lähtökohtaisesti vältellä. Kronologiaan perustuva esitystapa vaatii lukujen lukemista järjestyksessä. Toisaalta

kirjassa on joitakin lukuja, joita voi lukea erillisinäkin esityksinä, samoin pieniä erillisiä tiivistyksiä ja kuvauksia. Eläkejärjestelmän detaljeja kuvataan paikoin tarkasti, ja niille, jotka eivät ole eläketurvan syväosaajia eivätkä sellaisiksi aio, jotkut jakson voi olla puuduttaviakin.

Eläketurvaan liittyvien lukuisten parametrien aukaisemisella kirjoittajat osoittavat, millainen apparaatti meillä on eri aikoina ollut. Samalla he osoittavat, kuinka eläkekoneen mekanismeja säätämällä on vähitellen – yritysten ja erehdysten, ylilyöntien ja rimalailutusten, eri intressitahojen voittojen ja tappioiden kautta – päädytty nykyisenlaiseen eläkejärjestelmään. Silti valmiiksi eläketurva ei vielä ole tullut.

Kirjaan perehtymällä saa kuvan siitä, millaisia vastakkainasetteluja ansioperusteisen eläketurvan aikaansaamisessa on nähty. Lukijalle välittyy sitaattien kautta myös hyvin aika-laistunnelma ja argumentaatio. Kirjan valokuvakuviutus näyttää osaltaan niin työmarkkinoiden luonteen ja rakenteen kuin myös työn muuttumisen ja auttaa osaltaan suhteuttamaan tarinaa siihen aikaan, jossa kulloinkin elettiin. Ennen kaikkea kirjan lukemalla saa perustan tulkita ja suhteuttaa nykyisiä eläkepoliittisia kantoja ja esityksiä. Harva eläketurvaan liittyvä keskustelunaihe on uusi. Siksikin asiahakemisto olisi kyllä ollut paikallaan.

Teoksen talous- ja sosiaalishistoriallisena lähtökohtana ovat sääty-yhteiskunnan aikana vallinneet köyhät olot Euroopan pohjoiskolkassa. Kansan eli pääosan luontaistaloudessa. Ennen eläkejärjestelmiä vanhusten, työkyvyttömiä ja mui-

den vähäosaisten hoito ratkottiin agraarisessa Suomessa pääasiassa tiloilla. Tukijärjestelmät olivat monesti vapaaehtoisuuteen perustuvia. Myös formaalimmat syytinki- ja ruotujärjestelmät tulevat kuvatuiksi. Kirkon tai kuntien köyhäinapu ja erilaisten ammattikuntien omat kassat tarjosivat tukeaan pienelle vähemmistölle. Työnantajille oli säädetty velvoite huolehtia tietyin ehdoin pitkään työsuhhteissa olleiden vanhuuden turvasta, mikäli muuta ratkaisua ei löytynyt. Hallintoa tukeva virkamieskunta oli oikeastaan ainoa väestönosa, jolla oli työ- tai palvelusuhteeseen perustuva oikeus toimeentuloon työn päättymisen jälkeen. Lojaliteettiin perustuvalla elinikäisellä elatussuhteella valtaapitävät tavoittelivat jatkuvuutta.

Valtion virkamiesten eläkkeiden ja muun kansan välisen toimeentuloturvan ero ja suoranainen köyhyys alkoi muodostua epäkohdaksi talouden kehityksessä, sääty-yhteiskunnan murentuessa, edistyskellisten aatteiden leviämisen ja työväenliikkeen laajentumisen seurauksena. Sosiaaliturvan takapajulassa työväenkysymyksen ratkaisu kohtasi monia ylipääsemättömiä esteitä, kansalaissodan, lama-ajan, 30-luvun liikehännän ja toisen maailmansodan. Niihin yhdistyi vielä rakenteellinen ja poliittinen vastakkainasettelu.

Sotien jälkeen maatalousvaltaisen Suomen ja maalaisliiton intressissä oli verovaroin rahoitettava tasaeläkejärjestelmä, toisaalta toimihenkilö- ja työväestön tavoitteena oli vahvistaa ansioihin sidoksissa olevaa turvaa. Ratkaisuja hierottiin vuosia erilaisissa komiteoissa, joissa intressieroja ei kuitenkaan pystyt-

ty hävittämään. Hannikainen ja Vauhkonen kuvaavat hienosti argumentaatiota, kontakteja, koalitioita, offensiiveja ja muita keinoja, joita osapuolet pyrkivät omassa asiassaan hyödyntämään.

Kirjasta hyvin esille tuleva lähtökohta eläketurvan suunnitteluun on ollut etuperusteinen, kannattajakunnan intresseistä käsin lähtevä orientaatio. Sulan on saanut hattuunsa onnistumalla ohjaamaan kehitystä kannattajakuntaansa palvelemaan suuntaan, ja jos se on vielä onnistunut jonkun muun kustantamana, sitä hienompaa.

Samalla käy selväksi, kuinka hauraalla pohjalla suomalainen eläketurva poliittisesti lepäsi aina vähintäänkin 1970-luvun loppupuolelle saakka. Lakimuutokset olivat osittaisia, eikä niihin taidettu tyytyä oikein millään puolella. Yhtäällä tavoiteltiin lisävahvistamista, toisaalla päätösten purkua ja suunnanvaihtoa. Hienovaraisen eläkesodan taktiset manööverit olivat poliittisia. Aloite- ja suunnittelulta korostuivat, samoin ajoitukseen liittyvät kysymykset, ei vähiten hallitusten lyhytikäisyyden takia.

Hannikaisen ja Vauhkonen perusteellisesti tekemä taustatyö todistaa monen yksittäisen vaikuttajan keskeistä roolia. Kirjaan liitetystä henkilöhakemistosta voi poimia pääarkkitehdit, jotka olivat asiantuntijatehtävissä olleita miehiä. Työeläkejärjestelmän kehittämisessä numero-osajille on ollut käyttöä. Näkemyksellisiä ja pitkäjänteisiä työeläkejärjestelmäpoliitikkoja on ollut harvassa. Silloin kun innokkaita ministereitä on ilmaantunut, heidän toimiinsa on lähinnä suhtauduttu epäillen. Sosiaalipoliitikois-

ta vahvinta jälkeä lieenee yrittänyt saada aikaan Pekka Kuusi, joskin hänenkin idearikkautensa toteuttamista työeläkejärjestelmän toimijat yrittivät pitää aisoissa.

Jonkinlaisesta politiikkasarekkeesta työeläkejärjestelmässä on siis tämänkin teoksen perusteella kyse, joskaan ei autonomisesta. Muutosimpulsseja on aina kulkenut suuntaan jos toiseenkin, ja juuri välitysmekanismien kuvaamisessa tekijät onnistuvat hienosti. Teoksen luettuani uskon, että eläketurvan kannalta vahingollista olisi tilanne, jossa ovet eri tahojen aloitteille tai vaikutteille eivät olisi auki. Kun tuuletusmahdollisuus säilytetään, yksi seuraus todennäköisesti on se, että uudistukset ovat kompromisseja, eivätkä aina niin kauniita. Ymmärrystä niihin tarjoaa sekin, että kauppatavarana ovat takavuosina olleet välillä myös aivan muut asiat kuin eläketurva.

Lähteinään Hannikainen ja Vauhkonen ovat käyttäneet erilaista materiaalia. Työeläkejärjestelmän alkuvuosikymmenien kuvaamisessa pääasialliset lähteet ovat olleet komiteamietintöjä, eduskunnan asiakirjoja ja lehti- sekä muuta kirjal-

lista materiaalia. Vähitellen käytetty lähteistö on nojannut yhä enemmän työeläkejärjestelmän toimijoiden omiin dokumentteihin, erityisesti erilaisten neuvotteluryhmien tarpeisiin tehtyihin muistioihin ja muistiinpanoihin sekä haastatteluihin.

Päästessään näihin käsiksi kirjoittajat ovat samalla uppoutuneet syvemmälle yksityiskohtiin ja työmarkkinasuhteisiin mutta toisaalta jättäneet vähemmälle huomiolle ympäröivän yhteiskunnan muut toimijat. Työn tukena ollut historiatoimikunta on varmaankin mahdollistanut sekä muistelujen hyödyntämisen että oikeisiin suuntiin kaivamisen. Kaikkea ei silti näinkään mittavaan teokseen ole saatu mahdutettua. Erityisesti vuoden 2005 työeläkeuudistuksen valmistelun kuvauksessa korostuvat työmarkkinajärjestöjen toiminta ja kannat, mutta tiedämme vähemmän siitä, miten poliittisissa puolueissa asioista ajateltiin tai mitkä olivat niiden yhteydet työmarkkinapöytien neuvottelijoihin.

Muutaman viime vuoden ajan eläkepoliittisen kädenväänön keskiössä ovat olleet ikärajakysymykset. Itse asiassa sopivia eläkeikiä on haettu pitkään, ensin luomalla erilaisia töitä ja

tilanteita huomioivia sääntöjä, joustoja ja eläkereittejä. Pari vuosikymmentä on kulunut siitä karsimalla. Tarpeetonta soveltamista ja huopaamista? Ehkei sentään. Hannikaisen yksi teesi on, että eri vaiheiden kautta on vähitellen päädytty yksinkertaisempaan ja yhdenmukaisempaan eläketurvaan. Vuoden 2005 uudistuksen luoma joustava eläkeikä on ollut iso askel tässä suunnassa.

Kirjan yksi kantava juoni onkin eläketurvan demokratisoimisprosessi. Nykytila on kaukana siitä eriarvoisesta maailmasta, josta 50 vuotta sitten lähdettiin liikkeelle. Vastaavasti kirjan perusteella voi ajatella, että nykytila vaikuttaisi pitkälle tulevaisuuteen. Vaikka yhteiskunnassa on tapahtunut eriarvoisuuden kasvua ja ansio-perusteisuudella on omat seurauksensa, eläketurvan määräytymissääntöjen yhdenmukaistuminen voi historiallisessa katsannossa ylläpitää jonkinasteista tasa-arvoa väestöryhmien välillä myös pitkälle tulevaisuuteen. Ainakaan voimassa oleva eläkejärjestelmä ei mahdollista sääty-yhteiskunnan paluuta. Ei vähäisen saavutus.